

فضاهای بی‌دفاع در شهر و حس ترس؛ پدیدارشناسی تجربه عبور از پل‌های زیرگذر در مشهد

علی یوسفی^۱ - دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
لیلا جوهری - کارشناسی ارشد مدیریت شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۲۴ تاریخ تصویب: ۱۳۹۳/۵/۱۲

چکیده

فضاهای بی‌دفاع از جمله فضاهایی با ضریب آسیب‌پذیری بالا هستند که امروزه در شهرها به دلیل رشد و گسترش فیزیکی و جمعیتی از یک‌سو و فرسودگی و تخریب مناطق قدیمی، بسیار افزایش یافته‌اند. هدف نوشتار حاضر تصریح ابعاد مفهومی فضاهای بی‌دفاع شهری و تحلیل معنایی تجارب حضور در فضاهای بی‌دفاع شهر مشهد و آشکار ساختن حس ترس و ناامنی موجود در این تجارب است که حول سه محور فضاهای بی‌دفاع، فضاهای قابل دفاع، اثر بی‌دفاعی فضا بر حس ترس و ناامنی بررسی شده است. تحلیل پدیدارشناختی تجربه عبور ۱۲ مشارکت‌کننده از سه پل زیرگذر شهر مشهد که دارای حداکثر نوسان از لحاظ خصوصیات بی‌دفاعی بوده‌اند نشان داد که اولاً در این تجارب ۱۲ واحد معنایی شامل ترس از خشونت، ترس از مزاحمت، احساس خلأ، احساس ناامنی و... نهفته است که آن‌ها را می‌توان در ذیل یک مقوله معنایی کلی تر با عنوان حس ترس و ناامنی دسته‌بندی نمود؛ ثانیاً در این تجارب، خصوصیات وقوع مزاحمت، وحشت و تاریکی جزء وجوه تعمیمی در زیرگذرهایی که مشخصات فضاهای بی‌دفاع را داشتند و وجود نور مناسب- وجود نگهبانی- شلوغی و تردد زیاد جزء وجوه تعمیمی زیرگذر منتخب که فاقد ویژگی‌های فضای بی‌دفاع بود، می‌باشند و میزان استفاده از زیرگذرها و شدت ترس نیز جزء وجوه تفریدی محسوب می‌شود. ثالثاً ضعف نظارت، رؤیت‌پذیری، خلوتی و تاریکی، آشفتگی و فرسودگی از مهم‌ترین عناصر بی‌دفاعی فضاهای شهری (پل‌های زیرگذر) هستند.

کلیدواژه‌ها: پدیدارشناسی تجربی، فضاهای بی‌دفاع، تجربه ترس و ناامنی، رؤیت‌پذیری، نظارت اجتماعی.

۱. مقدمه

فضاهای بی‌دفاع از جمله فضاهایی با ضریب آسیب‌پذیری بالا هستند که با توجه به ساختار فیزیکی به همراه تعریف اجتماعی، برای به فرجام رساندن عملی مغایر با فرم‌های تعریف شده اجتماعی نقشی بارز و نهایی دارند (وایت و ساتن^۱، ۱۹۹۵: ۶۵). فضاهای بی‌دفاع امروزه در شهرها به دلیل رشد و گسترش فیزیکی و جمعیتی از یک‌سو و فرسودگی و تخریب مناطق قدیمی، بسیار افزایش یافته است. همچنین تجربه جهانی نشان می‌دهد که علاوه بر اینکه به سمت فضاسازی شهری بهتر پیش نمی‌رویم بلکه مکان‌های ساخته شده را از بین برده‌ایم، به همین جهت فضاهای شهری بی‌هویت و ناآشنای زیادی به وجود آمده که این فضاهای ناآشنا می‌تواند تبعات منفی بسیاری را در پی داشته باشد و در موازات خود می‌تواند از یک‌سو خشونت و ترس را افزایش دهد و از سوی دیگر موجب حس ناامنی شود و متعاقباً موجب واکنش‌های روان‌شناختی و رفتاری شهرنشینان گردد (پودراتچی، ۱۳۸۱: ۷). فضاهای بی‌دفاع شهری از حیث آثار عدیده‌ای که بر حیات شهری به‌ویژه از جهت تأثیری که در ایجاد ترس از جرم و ناامنی در شهر دارند از اهمیت پژوهشی بالایی در مطالعات شهری برخوردارند و انجام تحقیقات مروری نظام‌اند در این زمینه بینش‌های نوینی را پیش روی ما قرار می‌دهد^۲. هدف نوشتار حاضر این است که اولاً با مرور نظام‌اند سوابق مربوط، ابعاد مفهومی فضاهای بی‌دفاع شهری را صراحت بخشد و ثانیاً با تحلیل پدیدارشناختی چند تجربه حضور در فضاهای بی‌دفاع شهر مشهد، آمیختگی این تجربه را با حس ترس و ناامنی آشکار نماید.

مفهوم فضای بی‌دفاع

برای فضای شهری تعاریف متعددی از جمله " فضای زندگی و فعالیت‌های جمعی و اجتماعی، " فضای تعاملات اجتماعی " و " فضایی با تناسبات زیبا شناسانه " ذکر می‌شود (ترانسیک^۳، ۱۹۸۶: ۱۲۷). مقصود از فضاهای شهری آن دسته از فضاهای شهری‌اند که غیر مسقف می‌باشند و می‌توانند به‌عنوان دسته‌ای از فضاهای باز شهری مطرح شوند. باید متذکر شد که این فقط طبقه‌ای از طبقات شهری است و فضاهای شهری می‌توانند به تناسب فرهنگ و اقلیم، فضاهایی سرپوشیده و مسقف نیز باشند (محسنی تبریزی، ۱۳۸۳: ۴۷). باید عنوان کرد که عناصر فیزیکی و کالبدی فضای شهر می‌توانند عامل تسهیل‌کننده در بروز ناهنجاری‌ها باشند. فضاهای شهری

1 White and Sutton

۲ در تحقیق مروری نظام‌اند، محقق یک سؤال تحقیق را شناسایی و با جستجو و تحلیل متون مرتبط، به آن سؤال پاسخ می‌دهد. در این تحقیقات، محقق ارزش هر متن پژوهشی را در مقایسه با دیگر متون مشابه مقایسه کرده و مورد ارزیابی قرار می‌دهد (آویارد، ۱۳۹۰).

3 Trancik

به‌مثابه عنصری اساسی در تعاملات و ارتباطات انسانی هستند (کارمونا و همکاران^۱، ۲۰۰۳: ۴۲). فضای بی دفاع شهری، مکانی میان حوزه خصوصی و حکومتی است که در آن عنصر نظارتی وجود ندارد و تعلق خاطری نیز به آن‌ها شکل نمی‌گیرد، این فضا می‌تواند بستری برای آسیب‌های اجتماعی و فعالیت‌های غیرمجاز و نابهنجار از ریختن زباله تا استفاده از موادمخدر، سرقت، تجاوز به عنف و... را ایجاد کند (نیومن^۲، ۱۹۹۶: ۱۲۲).

ضعف نظارت و تعلق خاطر به فضاهای بی دفاع از مهم‌ترین ویژگی‌های اجتماعی این فضاهاست. نباید فراموش کرد که وجود حتی یک مغازه کوچک در یک کوچه یا معبر نیز می‌تواند عاملی در کاهش جسارت برای بسیاری از تخلفات باشد (نیومن، ۱۹۹۶: ۱۴۸). عدم رؤیت‌پذیری، محاط بودن و نبود فرصت نظارتی، خلوتی و تاریکی، بی‌ثباتی و ناپایداری جمعیت، ازدحام و تراکم جمعیت، فرسودگی و آشفتگی فضا (همان). خصوصیت اصلی فضاهای بی دفاع فقدان عنصر نظارت اجتماعی است (بحرینی، ۱۳۸۶: ۱۱۲). فضاهایی که در آن رفت و آمد کم است (روز یا شب) یا در صورت استمداد احتمال یا امکان کمک‌رسانی به فردی که مورد تهاجم واقع شده کمتر است، جسارت بیشتری را به مجرمین برای ارتکاب جرم می‌دهد (افتخاری، ۱۳۷۹: ۱۴۶). علاوه بر این در این نوع فضاها بی‌ثباتی و ناپایداری جمعیت به چشم می‌خورد و از ویژگی‌های مهم فضاهای بی دفاع تلقی می‌شود (مدیری، ۱۳۸۵؛ نایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹).

فضاهای بی دفاع مناسب‌ترین نقطه برای مزاحمین و مجرمین هستند؛ فضاهای اطراف تقاطع بزرگراه‌های درون‌شهری، اطراف و زیر پل‌های درون‌شهری، پل‌های عابر روگذر یا تونل‌های زیرگذر، معابر مجاور کاربری‌های بزرگ و کم رفت و آمد، فضاهای سبز درون بافت‌های شهری کم رفت و آمد (بدون کاربری اجتماعی)، فضاهای مجاور ساخت‌وسازهای نیمه‌کاره و بخصوص رها شده. این فضاها اغلب جایگاه امنی برای خلافکاران است و طبعاً کمینگاه مناسبی برای آنکه در ساعات کم رفت و آمد مورد استفاده برای حمله قرار گیرد، علاوه بر این جنگل‌کاری‌هایی که از یک سو به حاشیه بزرگراه‌ها مجاور هستند و از سوی دیگر فضاهای مسکونی است (مری^۳، ۱۹۸۳: ۲۵). عبور پیاده از فضای سبز فوق برای دسترسی سریع به بزرگراه (با هدف دسترسی سریع) و انتظار برای استفاده از خودروهای عبوری جهت سفر نیز خود محل مناسبی برای سوءاستفاده مجرمین است، می‌توان اشاره کرد. این فضاهای بی دفاع ایده‌آل‌ترین نقاط برای مزاحمین یا مجرمین هستند (به‌عنوان محلی برای اطراق یا گردهمایی و ارتباط معتادین گرفته تا دزدی یا زورگیری، تجاوز و قتل) و عامل اصلی بروز رفتارهای خشونت‌آمیز و احساس ترس و ناامنی در بین شهروندان می‌باشند و در نتیجه تبدیل به کانون‌های جرم‌خیز می‌شوند (هدمن و جازوسکی^۴، ۱۹۸۴: ۱۱۰).

1 Carmona et al

2 Newman

3 Merry

4 Hedman and Jaszewski

مفهوم فضای قابل دفاع

اسکار نیومن در اثر خود تحت عنوان «فضای قابل دفاع» پیشنهادهای ارزشمندی را در زمینه جزئیات طراحی محیط به منظور ایجاد فضای قابل دفاع، افزایش نظارت و مراقبت و کاهش تعداد راه‌های فرار مجرمین ارائه نمود. نیومن عقایدش را درباره مراقبت و کاربرد محیط و حمایت از محیط کالبدی بر سلسله مراتبی که دربردارنده چهار منطقه (فضای عمومی، فضای نیمه عمومی، فضای نیمه خصوصی، فضای خصوصی) که حدود آن‌ها به وسیله حصارهایی تعیین شده است، بنا نهاد. او معتقد بود فضاهای خالی و بدون متولی، موقعیت ارتکاب جرائم را به وجود می‌آورند از این رو سلسله مراتبی را برای فضاها معین می‌کند طبق نظریات نیومن بازداشتن از ارتکاب جرم و کاهش جرائم یعنی توانمندی برنامه‌ریزی و طراحی کالبدی از طریق: ۱- ایجاد یک «قلمرو حس مالکیت» در فرد (تقویت غریزه طبیعی مالکیت و قلمرو)؛ ۲- ایجاد موقعیت نظارت و مراقبت شهروندان؛ ۳- جدایی حریم‌های عمومی از خصوصی و یا نیمه عمومی و نیمه خصوصی؛ ۴- طراحی کالبدی محیط با هدف تشویق شهروندان؛ ۵- ترغیب حس مسئولیت‌پذیری شهروندان نسبت به فضاهای عمومی (نیومن، ۱۹۹۶: ۴۵). از طرف دیگر نظریه نقاط جرم خیز^۱ در سال ۱۹۸۹ مطرح شد و بر پایه نوعی علت‌شناسی مکانی جرم استقرار گردید. طبق این نظریه نقاط خاصی از شهر به دلیل وجود برخی عناصر کالبدی، اجتماعی، اقتصادی دارای فراوانی بالای جرم می‌باشند. این نقاط محلی برای گانگسترها، گدایان، باجگیران و... است؛ یعنی نقاطی برای تجمع کسانی که زندگی به سبک مجرمانه را پذیرفته و جرم برای آنان یک فعالیت عادی، مستمر و حرفه‌ای است. اسکالاموآنجل با کتاب «تضعیف جرم توسط طراحی شهری» بیان می‌کند که میزان بالای جرم بازتاب شرایط مساعد محیطی برای مجرمان است مجرمان اهداف خود را از نتیجه یک فرایند که طی آن میزان خطر و میزان تلاشی را که برای انجام جرم لازم است را با میزان موفقیت می‌سنجند و سپس انتخاب می‌کنند (همان: ۴۹).

اثر بی‌دفاعی فضا بر حس ترس و ناامنی

فضاهای بی‌دفاع با توجه به ساختار فیزیکی نقشی مهم در ایجاد حس و ترس و ناامنی دارند (لیدر^۲، ۲۰۰۹: ۸۹). ترس و ناامنی حاصل از فضاهای بی‌دفاع که در فضاهای شهری شکل می‌گیرند را می‌توان از طریق طراحی مناسب و کاربری مؤثر از فضا و محیط ساخته شده که به کاهش فرصت‌های مجرمانه، کاهش ترس و ناامنی و بهبود کیفیت زندگی منجر می‌شود، کاهش داد. در واقع با طراحی مناسب، بهینه‌سازی فرصت‌های نظارت، تعریفی مشخص و واضح از محیط و ایجاد تصویری مثبت از محیط می‌توان حس ترس و ناامنی را کاهش داد. در ارتباط با حس ترس و ناامنی که همان ترس از خشونت و ارتکاب جرم است

1 Hot spot theory

2 Laidler

تعدادی از نظریات موجود به‌طور مجزا بر نقش ویژگی‌های فیزیکی فضاها در بروز خشونت و حس ترس تأکید دارند و در مقابل تعدادی نیز بر بعد اجتماعی تأکید دارند و نظریاتی نیز در بین این دو طیف قرار داشته و بر هر دو بعد فیزیکی و اجتماعی فضاهای بی‌دفاع و آلوده در بروز احتمالی خشونت و ترس از آن تأکید دارند. از جمله این نظریه پردازان که بر هر دو بعد تأکید دارد، نیومن است که "فضای قابل دفاع" را مطرح کرده است. به عقیده وی، ویژگی‌های فیزیکی و اجتماعی طراحی با ایجاد ادراک در ناظر، به واسطه این ارزیابی که محیط در برابر جرم دفاع شده است، در مقابل این ارزیابی که در مقابل جرم آسیب پذیر است، در جرم مؤثر واقع می‌شود. ویژگی‌های فضاهای قابل دفاع شامل: مرزهای واقعی، مرزهای نمادین و فرصت‌های نظارتی است. به نظر وی آنچه در فضای ناآشنای مناطق کلان شهری بدان نیاز است، فضای قابل دفاع با تراکمی متوسط است؛ جایی که ساکنان، محل را در دست دارند، کنترل می‌کنند و از رفتار جنایی پیشگیری می‌کنند (جیکوبز، ۱۳۸۶: ۷۶). جین جاکوبس نیز بیان می‌کند که فضاهای شهری به گونه‌های متفاوت، سهم متفاوتی در ایجاد حس ترس و ناامنی دارند (شرمن^۱، ۱۹۹۵: ۳). لذا می‌توان گفت هیچ عنصری برای پیشرفت، توسعه و تکامل یک‌جانبه و همچنین شکوفایی استعدادها، مهم‌تر از عنصر امنیت و تأمین آرامش نبوده است، فضاهای بی‌دفاع نقش بسیار مهمی در ایجاد حس ترس و ناامنی ناشی از احتمال وقوع جرم و خشونت دارند، به‌عبارت‌دیگر محیط ارائه‌کننده شرایط و وضعیتی است که فرصت مناسب برای وقوع هرگونه مزاحمت و خشونت و ایجاد ترس فراهم می‌کند (پورجعفر، ۱۳۸۹: ۱۹).

۲. منطقه مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در پژوهش حاضر، منطقه ۱۱ کلان‌شهر مشهد است که در سال ۱۳۷۴ و در راستای دسترسی سریع‌تر و راحت‌تر شهروندان به خدمات شهری از منطقه ۱۰ تفکیک شد. این منطقه در راستای اجرای سیاست طرح ناحیه محوری و در راستای تکریم ارباب‌رجوع و شهروندان به ۲ ناحیه تقسیم شده و حدود ۲۲۲ هزار نفر جمعیت را در خود جای داده است که ۷/۹ درصد کل جمعیت شهر است (پورتال شهرداری منطقه ۱۱ مشهد).

۳. مواد و روش‌ها

علاوه بر مرور نظام‌مند (آویارد، ۱۳۹۰) سوابق فضاهای بی‌دفاع و نشان دادن ارتباط این فضاها با احساس ترس و ناامنی، تجربه عبور رهگذران از درون برخی از فضاهای بی‌دفاع و فضاهای قابل دفاع در شهر مشهد

به روش پدیدارشناسی تجربی^۱ مورد تحلیل قرار گرفته و ترس نهفته در این تجارب نمایانده شده است. برای این منظور سه پل زیرگذر در منطقه ۱۱ شهر مشهد که دارای حداکثر نوسان از لحاظ خصوصیت بی‌دفاعی و نقطه مقابل قابل دفاع بودن فضا، به صورت هدفمند انتخاب و تجربه عبور ۱۲ مشارکت‌کننده در زیر این پل‌ها مورد تحلیل قرار گرفته است. این تجربه‌ها از طریق انجام مصاحبه‌های عمیق با رهگذران بازخوانی شده و بر اساس شیوه‌های سه‌گانه کدگذاری متن (باز، محوری و گزینشی)، متن‌های حاصله، تحلیل گردیده است (فلیک، ۱۳۸۷). به علاوه شرط کفایت تعداد نمونه‌ها (محدود شدن به ۱۲ مشارکت‌کننده) نیز بر اساس قاعده اشباع اطلاعات انجام گرفته است (فلیک، ۱۳۸۷).

۴. بحث و نتایج

۴-۱. واحدهای معنایی و موضوعات اصلی تجارب عبور از پل‌های زیرگذر:

گام نخست در فرآیند تحلیل متن (تجربه‌های رهگذران در عبور از پل‌های زیرگذر)، استخراج واحدهای معنایی و سپس شناسایی معانی مشترک آن‌هاست. نتایج حاصل از این فرآیند در جدول ۱ و ۲ درج شده است که تفکیک‌پذیری تجارب به علت متفاوت بودن ویژگی‌های پل‌های زیرگذر منتخب است؛ به عبارت دیگر ۲ پل زیرگذر به عنوان فضای بی‌دفاع انتخاب شده‌اند و یک زیرگذر فضای قابل دفاع می‌باشد و ویژگی‌های این دو قابل جمع نیستند؛ لذا به تفکیک مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ذیلاً به نکات برجسته تجارب افراد در عبور از زیرگذرها اشاره می‌شود:

واحدهای معنایی متفاوتی در تجارب مشارکت‌کنندگان در عبور از زیرگذرها مشاهده می‌شود که از مهم‌ترین آن‌ها احساس ترس، وحشت از تاریکی و خلوتی، احساس خلاء، ترس از مزاحمت و خشونت و نقطه مقابل آن تجارب سایر مشارکت‌کنندگان در عبور از پل زیرگذری که فضای قابل دفاع می‌باشد بیانگر مشابهت به سایر زیرگذرها (نور کافی، وجود نگهداری و شلوغی و تردد زیاد) می‌باشد. به نظر می‌رسد این گروه از مشارکت‌کنندگان تجارب عبور آنان از پل‌های زیرگذر محدود به مواردی مشابه بوده است.

حسب اشتراک معنا در بین واحدهای معنایی تجارب عبور از پل‌های زیرگذر (جدول ۱)، دو مقوله استخراج شده است: حس ترس و حس ناامنی.

۱ برای آشنائی بیشتر با کاربرد پدیدارشناسی تجربی رجوع شود به: یوسفی علی، تابعی ملیحه. "پدیدارشناسی تجربی راهی برای فهم تجربه‌های دینی"، مجله جامعه‌شناسی تاریخی (دانشنامه علوم اجتماعی)، دوره ۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۱، دانشگاه تربیت مدرس.

و تجارب متفاوت مشارکت‌کنندگان دیگر در پل زیرگذری که فاقد ویژگی‌های فضای بی‌دفاع بود (جدول ۲)، نهایتاً یک مقوله استخراج شده است: عدم حسن ترس و ناامنی.

جدول ۱ واحدهای معنایی تجارب عبور از پل‌های زیرگذر (فضاهای بی‌دفاع و قابل دفاع)

تعداد مشارکت‌کنندگان	مقولات معنایی	واحدهای معنایی
۸ نفر	حسن ترس	ترس از خشونت، ترس از مزاحمت، ترس از تجاوز، ترس از حضور معتادان، ترس از زورگیری، ترس از تصادف در خیابان و اجبار در عبور از زیرگذر، ترس از تاریکی، ترس از خلوتی و تنهایی
	حسن ناامنی	احساس خلأ، احساس ناامنی
۴ نفر	عدم حسن ترس و ناامنی	مشابهت به سایر زیرگذرها (وجود نور مناسب - وجود نگهداری - شلوغی و تردد زیاد)، موقعیت فیزیکی - کالبدی مناسب

۲-۴. وجوه تفریدی و تعمیمی تجربه عبور از پل‌های زیرگذر

وجوه تعمیمی (اشتراک) و وجوه تفریدی (افتراق) تجارب عبور از پل‌های زیرگذر بین مشارکت‌کنندگان در جدول ۲ درج گردیده است که ذیلاً به نتایج عمده آن اشاره می‌گردد. در وجه تعمیمی تجارب عبور از پل‌های زیرگذر (فضای بی‌دفاع) تمامی مشارکت‌کنندگان در مورد مقوله حسن ترس، به ترس از عبور از این پل زیرگذر و اجبار در رفت‌وآمد به علت ترس از عبور از بزرگراه و ترس از مورد خشونت و مورد مزاحمت واقع شدن و احساس خلأ اشاره کردند و وجه تفریدی مربوط به میزان استفاده از زیرگذر و همچنین شدت ترس بود که در افراد مختلف میزان استفاده از پل زیرگذر و شدت ترس متفاوت بود، مانند: برگشتن و پشت سر را نگاه کردن و صلوات فرستادن و... در وجه تعمیمی تجارب عبور از پل زیرگذر (فضای قابل دفاع) تمامی مشارکت‌کنندگان به نرمال بودن موقعیت فیزیکی-کالبدی زیرگذر و مشابهت به سایر زیرگذرها (نور کافی، نگهداری، تردد زیاد و...) اشاره کردند اما مهم‌ترین وجه تفریدی مربوط به میزان استفاده افراد از پل زیرگذر بود که بعضی مکرراً و هر روز استفاده می‌نمودند و بعضی تجربه اول را داشتند. در ادامه، تصاویر ۱، ۲ و ۳ پل‌های منتخب با ویژگی‌های فضای بی‌دفاع می‌باشند- واقع در بلوار استقلال و بزرگراه شهید کلانتری^۱ و تصویر ۴، ۵ و ۶ مربوط به پل زیرگذر منتخب که فاقد ویژگی‌های فضای بی‌دفاع می‌باشد (پل زیرگذر ۷ تیر) است.

۱. این بزرگراه که یکی از مهم‌ترین شاهراه‌های مشهد است که از میدان آزادی تا پل الغدير امتداد دارد و طول آن ۱۱ کیلومتر است.

جدول ۲ وجوه تفریدی و تعمیمی تجربه عبور از پل‌های زیرگذر (واقع در بلوار استقلال و شهید کلانتری)

پل زیرگذر	وجوه تفریدی	وجوه تعمیمی	مقولات معنایی
واقع در بلوار استقلال و شهید کلانتری	شدت ترس میزان استفاده از پل زیرگذر	وقوع مزاحمت وحشت از تاریکی و خلوتی	ترس و ناامنی
ابتدای بلوار ۷ تیر	میزان استفاده از زیرگذر	وجود نور مناسب- وجود نگهبانی- شلوغی و تردد زیاد	عدم حس ترس و ناامنی

شکل ۱ فضای بی‌دفاع- ورودی زیرگذر واقع در بزرگراه شهید کلانتری

شکل ۲ فضای بی‌دفاع- پل زیرگذر واقع در بزرگراه شهید کلانتری

به نظر می‌رسد، رهگذران با خواندن چهار قل می‌توانند وارد زیرگذر شوند!

شکل ۳ فضای بی‌دفاع - پل زیرگذر واقع در بلوار استقلال

شکل ۴، ۵ و ۶ پل زیرگذر ۷ تیر می‌باشد که به علت ایستگاه قطار شهری، این پل دو منظوره می‌باشد و به زعم مشارکت‌کنندگان و شواهد موجود فاقد ویژگی‌های فضای بی‌دفاع است.

شکل ۴ ورودی زیرگذر هفت تیر

شکل ۵ زیرگذر ۷ تیر- رفت و آمد مکرر - وجود نور و لامپ‌های مناسب در سقف و عدم آشفته‌گی فضا

شکل ۶ زیرگذر ۷ تیر- وجود فرصت‌های نظارتی (فروشنندگان و باجه‌های فروش بلیت مترو)

۳-۴. تمایز تجارب عبور از پل‌های زیرگذر- فضای بی‌دفاع، فضای قابل دفاع با استناد به ویژگی‌های

فضای بی‌دفاع

مقایسه توصیفات تجربه عبور از پل‌های زیرگذر توسط مشارکت‌کنندگان به‌روشنی ویژگی‌های فضای بی‌دفاع و حس و ترس و ناامنی ناشی از آن را تشریح می‌کند که در جدول ۵ مشخص شده است و ذیلاً به نکات عمده آن اشاره می‌شود:

بارزترین تفاوت موجود در زیرگذرهای منتخب به علت تفاوت‌های فیزیکی-کالبدی است، در واقع آنچه باعث بی‌دفاعی یک فضا می‌شود، ویژگی‌های فضای بی‌دفاع است که در یک محیط می‌تواند قابل‌رؤیت باشد و باعث تفاوت ویژگی‌های آن محیط می‌شود، به عبارت دیگر ویژگی‌های محیط ارائه‌کننده فرصت بزهکاری، خشونت، جرم و... می‌باشد و آنچه قابل‌برداشت است حس ترس و وحشت و ناامنی ناشی از این فضاهای بی‌دفاع است.

"هر روز از این زیرگذر رد می‌شوم، نورپردازی بسیار بد است، در شب تنها یک چراغ در سرتاسر زیرگذر روشن است! آدم وحشت می‌کند! الان روز است و اینقدر تاریک است! شما حساب کنید در شب چقدر مخوف خواهد شد، به گمونم خفاش هم داره!"

"این زیرگذر نگرهبانی نداره، شب از شدت ترس هرچند قدم پشت سرم را نگاه می‌کنم. تمام مدت طی کردن مسیر زیرگذر از شدت ترس صلوات می‌فرستم، خواهر کوچک‌ترم از مدرسه میاد من مجبورم سر زیرگذر منتظرش شم تا بیارمش خونه."

"هر یک ساعت ۱ نفر هم رد نمیشه! مردم ترجیح میدن از خیابون رد شن!! فکر نمی‌کنم کسی جرأت رد شدن در روز رو داشته باشه! چه برسه به شب!"

"معلوم نیست چند سال هست که ساخته شده، دیوارها نم زده و پوسیده! خود این فضا و این رنگ آبی فیروزه‌ای به‌غیر از تاریکی به آدم حس ترس و وحشت می‌ده!"

آنچه مطرح شد، بخشی از نظرات رهگذران از زیرگذرهای منتخب بود که ویژگی‌های فضاهای بی‌دفاع را در برداشتند و به‌واقع تمام مشارکت‌کنندگان به‌اتفاق سؤالات مربوط به ویژگی‌های فضای بی‌دفاع را تأیید می‌نمودند و پاسخی مبنی بر تأیید ویژگی‌ها می‌دادند اما بخش دیگر مربوط به نظرات مشارکت‌کنندگان در زیر گذر هفت تیر که به‌عنوان فضای قابل دفاع انتخاب شده بود، می‌باشد.

"نورپردازی مناسب هست، که فکر می‌کنم این مسئله به خاطر وجود متروست. لامپ‌های پرمصرف خوبی داره این زیرگذر، در شب هم نورپردازی واقعاً مناسبه"

"اینجا دروازه نگرهبانی داره که البته بیشتر مأمورین ایستگاه مترو هستند اما به‌رحال نیروی نظارتی هست و خوب تقریباً پر رفت‌وآمد هم هست"

"نورپردازی مناسبه، نگهبان هم هست، مغازه‌دار هم اینجا هست، همیشه گفت فرسوده یا ناامن هست، به‌رحال مهم آینه شلوغه و نیروی نظارتی هست، نگهبان، مسئول فروش بلیت مترو و..."

جدول ۳ تمایز تجارب عبور از پل‌های زیر گذر-فضای بی‌دفاع، فضای قابل دفاع

(تعداد مشارکت‌کنندگان = ۱۲ نفر)

عناصر معنایی فضای بی‌دفاع (ویژگی‌های فضای بی‌دفاع)	تجارب عبور از پل زیرگذر استقلال و شهید کلانتری (فضای بی‌دفاع)	تجارب عبور از پل زیرگذر ۷ تیر (فضای قابل دفاع)
عدم رؤیت پذیری	ناراضی از عدم نور کافی، نبود چراغ به تعداد کافی و عدم تعویض چراغ‌ها	وجود لامپ‌های پرمصرف، نورپردازی مناسب به علت دو منظوره بودن زیرگذر
محاط بودن و نبود فرصت نظارتی	عدم وجود دروازه‌های نگهداری و ایجاد فرصت برای ارتکاب جرم و... و دامن زدن به حس ترس و ناامنی	وجود فرصت‌های نظارتی، نگهبان، باجه‌های بلیت‌فروشی، مغازه و... در زیرگذر
خلوتی و تاریکی	تأکید بر کوتاهی سقف و ایجاد تاریکی بیشتر، تردد بسیار کم و معدود، بسته بودن محیط و تشبیه زیرگذر به تونل وحشت!	رفت‌وآمد بسیار زیاد و تأکید بر دو منظوره بودن زیرگذر
فرسودگی و آشفته‌گی فضا	استفاده از رنگ نامناسب که به آشفته‌گی بیشتر دامن می‌زند، تخریب بخش‌هایی از دیوار و بوی نم در زیرگذر	وجود بیلبردهای تبلیغاتی، نور مناسب، رفت‌وآمد زیاد، و نظم مناسب و تأکید بسیار بر اینکه حافظین نظم مأمورین قطار شهری هستند.

۵. نتیجه‌گیری

فضاهای بی‌دفاع، فضاهایی با ضریب آسیب‌پذیری بالا هستند، و واقعیت امر آن است که ویژگی‌های فضاهای بی‌دفاع شهری در اغلب فضاها وجود دارند اما اغلب این ویژگی‌ها بر اساس نوع خشونت و ناامنی و ترس ناشی از احتمال وقوع آن‌ها دارای شدت‌های متفاوتی هستند؛ به عبارت دیگر تحلیل ویژگی‌های فضاهای بی‌دفاع بر حسب نوع خشونت و ناامنی نشان می‌دهد که عوامل اجتماعی و فیزیکی - اجتماعی بیشتر از عوامل فیزیکی فضاها را برای وقوع مزاحمت و ایجاد حس ناامنی بی‌دفاع می‌کنند (مرتضوی، ۱۳۸۰: ۵۹). در سطح ویژگی‌ها نیز عدم حضور مستمر افراد، بی‌نظمی فعالیت از ویژگی‌های جهت دهنده و مؤثر در بی‌دفاعی یک فضا و ایجاد حس ترس و ناامنی هستند و از آنجایی که بیشتر عوامل اجتماعی در مقایسه با عوامل فیزیکی - اجتماعی ویژگی‌های جهت دهنده می‌باشند، عوامل اجتماعی نیز به همان نسبت تأثیر بیشتری در بی‌دفاع کردن فضاها دارند (محسنی تبریزی و همکاران، ۱۳۹۰)؛ اما توجه به نقش عوامل اجتماعی به معنای نادیده انگاشتن نقش عوامل فیزیکی نیست بلکه عوامل فیزیکی نقش قابل توجه در مستعد کردن فضاها برای وقوع سرقت، زورگیری و افزایش حس ترس و ناامنی ناشی از وقوع این پدیده‌ها دارند. تحلیل پدیدارشناختی تجربه عبور از پل‌های زیرگذر در مشهد که در بین ۱۲ نفر از رهگذران (مشارکت‌کنندگان در مصاحبه) بررسی شد نشان داد که نقطه مقابل فضاهای بی‌دفاع، فضاهای قابل دفاع هستند که اسکار نیومن

نظریه فضاهای بی‌دفاع را در سال ۱۹۹۶ مطرح ساخت (نیومن، ۱۹۹۶: ۴۱). نمی‌توان ویژگی‌های فضاهای بی‌دفاع را به‌تمامی پل‌های زیرگذر تعمیم داد، بلکه نتایج و شواهد حاکی از این است که ویژگی‌های فضاهای بی‌دفاع باید در محیط قابل‌رؤیت باشند، در مصداق‌های فضاهای بی‌دفاع، پل‌های زیرگذر و روگذر نیز نام برده شد، اما مسئله اصلی این است که نمی‌توان هر پل زیرگذر یا روگذری را فضای بی‌دفاع تلقی کرد. علاوه بر این هدف این تحقیق علاوه بر بررسی تجربه عبور از زیرگذرها، تبیین اثر بی‌دفاعی فضا بر حس ترس و ناامنی بود، به‌عبارت‌دیگر مهم‌ترین پیامد فضاهای بی‌دفاع ایجاد حس ترس و ناامنی می‌باشد، ترس از تاریکی، مزاحمت، خشونت، جرم، و هر نوع بزهکاری اجتماعی که ویژگی‌های محیط فرصت آن را فراهم می‌کند. به‌طورکلی نتایج حاصل از این پدیدارشناختی تجربه عبور از پل‌های زیرگذر از یک‌سو بیانگر حس ترس و وحشت در بین کسانی بود که اتفاقی یا به‌اجبار از زیرگذر استفاده می‌نمودند، و نظرات آنان و مشاهدات تأییدکننده بی‌دفاعی فضا بود و از سوی دیگر بررسی فضای قابل دفاع و عدم تعمیم‌پذیری ویژگی‌های فضای بی‌دفاع به مصداق این نوع فضاها می‌باشد. در انتها با توجه به نتایج برداشت‌های میدانی برای کاهش ترس و جلوگیری از به وجود آمدن فرصت‌های محیطی در راستای احساس ناامنی و ارتکاب جرم، پیشنهاد می‌شود در طراحی زیرگذرها از آلودگی رنگ و نور خودداری شود، زیرگذر نباید محاط بوده و باید دارای فرصت نظارتی و همچنین نورگیر باشد، علاوه بر این رنگ انتخاب شده در فضا، خود به احساس آرامش و یا بالعکس تنش در فضا دامن می‌زند، از سوی دیگر ابتدا و انتهای زیرگذر بایستی مشخص باشد، یعنی زیرگذر باید تراز بوده و به‌صورت مسیر مستقیم طراحی شود، از طراحی زیرگذرهای U شکل و L شکل خودداری شود. در نهایت مهم‌ترین اصل در تأمین ایمنی و آسایش روحی رهگذران در تردد از یک زیرگذر وجود نور کافی و کنترل شده است، به همین دلیل یکی از اصل‌های اساسی در نظریات اسکار نیومن این است که وقوع جرائم در روز و شب تفاوت معناداری دارد، به همین دلیل بهتر است به روشنایی و نورپردازی زیرگذرها رسیدگی کافی مبذول شود و لامپ‌های سوخته و یا شکسته به هنگام تعویض شوند.

کتابنامه

- افتخاری، اصغر؛ ۱۳۸۹. خشونت و جامعه. تهران: انتشارات سفیر. چاپ اول.
- آویارد، هلن. ترجمه: صرامی، پوریا؛ علی پور، فردین؛ ۱۳۹۰. چگونه یک تحقیق مروری انجام دهیم؟. تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- بحرینی، حسین؛ ۱۳۸۶. معنی و سازگاری طراحی شهری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پودراتچی، مصطفی؛ ۱۳۷۲. فضاهای بدون دفاع. مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده هنرهای زیبا. دانشگاه تهران. ماهنامه شهرداری‌ها. سال چهارم. شماره ۴. صص ۷۵-۹۴.

- پورجعفر، محمدرضا؛ ۱۳۸۹. فضاهای قابل دفاع به عنوان سرمایه‌ای اجتماعی در کاهش میزان جرم‌های شهری و ارتقای امنیت محیطی. دانشنامه علوم اجتماعی. دوره ۱. شماره ۳. صص ۱۴-۲۹.
- جیکوبز، جین. ترجمه: پارسى، حمیدرضا؛ افلاطونى، آرزو؛ ۱۳۸۶. مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی. تهران: انتشارات بی‌نا.
- فلیک، اووه. ترجمه: جلیلی، هادی؛ ۱۳۸۷. درآمدی بر تحقیق کیفی. تهران: نشر نی.
- محسنی تبریزی، علیرضا؛ ۱۳۸۳. وندالیسم: مبانی روانشناسی اجتماعی. تهران: انتشارات آن، چاپ سوم.
- محسنی تبریزی، علیرضا؛ قهرمانی، سهراب؛ یاهک، سجاد؛ ۱۳۹۰. فضاهای بی‌دفاع شهری و خشونت مطالعه موردی: فضاهای بی‌دفاع شهر تهران. جامعه‌شناسی کاربردی. شماره ۴. زمستان.
- مدیری، آتوسا؛ ۱۳۸۵. جرم، خشونت و احساس امنیت در فضاهای عمومی شهر. فصلنامه علمی پژوهش رفاه اجتماعی. سال ششم. شماره ۲۲. صص ۱۰۹-۱۲۸.
- مرتضوی، شهرناز؛ ۱۳۸۰. روان‌شناسی محیط. تهران: انتشارات بهشتی. چاپ دوم.
- نایی، هوشنگ؛ صدیق سروسستانی، رحمت اله؛ قهرمانی، سهراب؛ ۱۳۹۰. نقش فضاهای بی‌دفاع در رفتارهای خشونت‌آمیز. فصلنامه دانش انتظامی. سال ۱۳. شماره ۱. صص ۱۵-۳۴.
- Aviard, H., Translator: Sarrami, P., and Alipur, F., 2011. How to do a research review? Tehran: Jame-e-Shenasan Press.
- Bahraini, H., 2007. Meaning and the compatibility of urban planning. Tehran: Tehran University Press.
- Carmona, C., Heath, T., & Ttiesdell, S., 2003. Public Places, Urban Spaces. New York: Architectural Press.
- Eftekhari, A., 2000. Violence and the Society. Tehran: Safir Press, 1st Edition.
- Flake, U., Translator: Jalili, H., 2008. Introduction to qualitative research. Tehran: Ney Press.
- Hedman, R., Jaszewski, A., 1984. Fundamentals of urban design. Washington, Da, Chicago Illinios planners press.
- Jacobs, J., Translator: Parsi, H. R., & Aflatooni, A., 2007. Death and life of great American cities. Tehran: Bina Press.
- Laidler, K., 2009. Crimonology. University of Hong Kong, 2nd edition.
- Merry, E. S., 1983. Defensible space undefended: social factor in crime control through environment desine. Wellesley College.
- Modiri, A., 2006. Crime, violence and a sense of security in the city's public spaces. Scientific-research quarterly of Social Welfare 22, 109-128.
- Mohseni Tabrizi, A. L., 2004. *Vandalism: Foundations of social psychology*. Tehran: Aan Press, 3rd Edition.
- Mohseni Tabrizi, A. L., Qahramani, S., & Yahak, S., 2011. Urban undefended spaces and violence (Case study: Tehran undefended spaces). Applied Sociology 4.
- Mortazavi, S., 2001. *Environmental Psychology*. Tehran: Beheshti Press. 2nd Edition.
- Nayebi, H., Sedigh Sarvestani, R., & Qahramani, S., 2011. The role of defenseless areas on aggressive behaviors. Journal of disciplinary knowledge 1, 15-34.
- Newman, O., 1996. Creating defensible. U.S Department of Housing and Urban Space Development.

- Poudratchi, M., 1993. Undefined areas. Article derives from a Master's thesis. Faculty of Fine Arts. Tehran University. Municipalities' Magazine 4, 75-94.
- Pourjafat, M. R., 2000. Defensible spaces as social capital in reducing urban crimes and improving environmental security. Encyclopedia of the Social Science 1(3), 14-29.
- Sherman, L.W., 1995. Hot spots of crime and criminal careers of places. In J. E. Eck and D. Wisburd (eds), crime and Place. Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Trancik, R., 1986. Nostrand reinholdfinding lost space. New York
- White, R., Sutton, A., 1995. Crime department of prevention, urban space and social exclusion. Criminology. University of Melbourne.

